

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК
«СТАРА УМАНЬ»**

ІГОР КРИВОШЕЯ

ІСТОРІЯ ТА ГЕРАЛЬДИКА УМАНІ

Умань – 2012

Рецензенти

В. В. Кривошея – перший заступник директора Українського інституту національної пам'яті, доктор історичних наук

Т. В. Кузнець – завідувач кафедри історії України та науково-дослідної лабораторії «Історичне краєзнавство Уманщини»
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини,
кандидат історичних наук, професор

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Державного історико-архітектурного заповідника «Стара Умань»*

К82Кривошея І. І. Історія та геральдика Умані. – 2-ге вид., випр., доп. –
Умань: РВЦ «Софія» 2012. – 26 с. [Серія «Уманські старожитності»].

У брошурі подано короткий нарис історії міста Умані від початку XVII ст. до сьогодення, а також висвітлюються основні етапи на формування міської геральдики. Для істориків, краєзнавців, екскурсоводів, викладачів, студентів і учнів.

©ДІАЗ «Стара Умань», 2012
© І. І. Кривошея, текст, 2012
© В. М. Лісаченко, обкладинка 2012

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ І	
Умань: короткий нарис історії	6
РОЗДІЛ ІІ	
Геральдика Умані.....	15
ВИСНОВКИ.....	19
АНОТАЦІЇ.....	20

ПЕРЕДМОВА

Історичне місто, за формулюванням «Міжнародної хартії про охорону історичних міст» (Вашингтон, 1987 р.), це населений пункт, що постав «внаслідок більш-менш стихійного розвитку чи за продуманим планом, всі міста світу як матеріальне вираження різноманітних суспільств, що змінювалися протягом історії, є історичними. Ця хартія конкретно стосується історичних міст, великих і малих, історичних центрів і кварталів з їхнім природним чи створеним людиною оточенням, котрі, крім власних якостей історичного документа, уособлюють цінності, властиві традиційним міським цивілізаціям»¹.

Постанова Кабінету Міністрів України від 3 липня 2006 р. № 909 встановила новий порядок визнання населеного місця історичним. Згідно п.1 цього нормативного акту історичним населеним місцем є «місто, селище чи село, яке зберегло повністю або частково свій історичний ареал з об'єктами культурної спадщини і пов'язані з ними розпланування та форму забудови, типових для певних культур або періодів розвитку, та занесених до Списку історичних населених місць». У п.2 документа зазначено, що населений пункт може бути визнано історичним і занесеним до існуючого Списку, «якщо він відповідає щонайменше двом з таких критеріїв:

- наявність історичних, архітектурних, ландшафтних та садово-паркових об'єктів культурної спадщини, які мають містоутворювальне значення;
- розпланування відповідно до минулих історичних епох (до початку XX ст.);
- наявність рядової історичної забудови»².

2001 р. Кабінетом Міністрів України було затверджено перелік історичних населених місць України, до якого серед 401 інших було включено і Умань на Черкащині³.

Короткий нарис історії міста та формування його геральдичного знака буде цінним для всіх, хто цікавиться славетним минулим Умані.

¹ Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів. – К.: Видавництво АртСк, 2002. - С. 75 – 77.

² Постанова Кабінету Міністрів України від 3 липня 2006 р. № 909 «Про затвердження «Порядку визнання населеного місця історичним» // http://news.ukrinfo.biz/print_law/5473/

³ Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України» // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=878-2001-%EF>

РОЗДІЛ І

УМАНЬ: КОРОТКИЙ НАРИС ІСТОРІЇ

Умань як місто вперше згадується у XVII столітті, але ця місцевість була заселена ще у давні часи. Пам'ятки трипільської, скіфської, білогрудівської, чорноліської та наступних археологічних культур аж до XIII століття знаходили не тільки на території Уманщини, а й в самій Умані⁴.

Серед краєзнавців і до сьогодні немає спільної думки щодо походження назви «Умань». Одні краєзнавці виводять цю назву від куманів (половців): Куманія – Кумань – Гумань – Умань. Другі стверджують, що назву місту дала р. Уманка (Ума: тюрк. Умар – велика річка, Кума – пісочна ріка). Треті оповідають про корчму «У Мані», яка нібито стояла на перехресті шляхів. Четверті проводять паралелі з трипільською культурою і вважають, що «Ума» є одним із імен богині Махадеви або Парасвати.

Точна дата заснування міста невідома. Голландський вчений А. Целларій, який жив у XVII столітті, посилаючись на більш ранні джерела, які сучасним дослідникам невідомі, вказував, що Умань під назвою Ладичин відома ще з XV століття (приблизно 1459 р.).

На початку XVII століття Уманщина поступово переходить до Валенти Калиновського⁵. Останній за сеймовою ухвалою від 13 травня 1609 р. став повновладним господарем усієї «Гуманської пустки», що становила територію не менше однієї тисячі квадратних кілометрів⁶.

В одному судовому позові до В. Калиновського від 10 серпня 1616 року є вказівка на те, що місто вже існувало⁷. У 1629 р. Умань вже досить великий населений пункт, в якому було 1027 димів і проживало 9600 чоловік⁸.

⁴ Діденко О., Стефанович В., Чорномаз Б. Збірник археологічних пам'яток Уманщини: Монографія. – Умань, 2006. – Т.1. – 343 с.

⁵ Ткаченко М. Гуманщина в XVI–XVII вв. – К., 1927. – С.14; Wolff J. Kniazowie litewsko-ruscy od końca czernastego wieku. – 1895. – S.571.

⁶ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.: (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С.147, 214-215.

⁷ Źródła dziejowe / Wyd. A. Jabłonowski. – Warszawa, 1894. – Т.XXII. – S.579; Детальніше про ситуацію навколо документа див.: Захарченко Р. Повідомлення про Гумань 1616 року: довге повернення до дослідника // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Збірка наукових статей. – Вип.15. – К.: ХІК, Часи козацькі, 2006. – С.194-202.

⁸ Ткаченко М. Вказ. праця. – С.16.

Національно-визвольна революція, яка розпочалася з повстання під проводом Богдана Хмельницького, охопила і Уманщину. Повстання проти поляків та євреїв спалахнуло в Умані у червні 1648 року. Тоді ж місто стало центром Уманського полку. Першим уманським полковником став Іван Ганжа, якого направив сюди Б. Хмельницький⁹.

За період козацької революції місто неодноразово намагалися здобути вороги. Навесні 1653 р. на Умань напало польське військо на чолі з Станіславом Потоцьким і Стефаном Чарнецьким. Оборonoю міста керував Іван Богун, поляки відступили. Павло Алепський, який супроводжував патріарха Макарія під час подорожі через українські землі, залишив опис Умані (1654 р.). Це було велике місто, поділене на три фортеці. Третя фортеця представляла собою великий дерев'яний замок, який був оточений вежами з гарматами і ровами. У місті багато палаців, 9 церков і монастир, будинки дуже гарні та високі (належали полякам, вірменам та євреям), одяг у козаків гарний, а у старшини гаптований золотом та сріблом.

10 січня 1655 р. польсько-татарське військо оточило місто. Фортеця була неприступна, її ототожнювали з голландською фортецею Бредою. Фортечний комплекс Умані являв собою три окремі фортеці, найбільша з них знаходилася в центрі на пагорбі (територія сучасного заводу «Мегомметр»). Її захищали 12 тис. козаків на чолі з Богунем. Штурм розпочався наприкінці січня. Поляки захопили перший вал, але далі не просунули. Вони змушені були відступити до Охматова, де згодом відбулася відома «Дрижипільська битва»¹⁰.

Після смерті Б. Хмельницького, коли козацька держава поринула у період боротьби за владу, місто досить часто ставало столицею правобережних гетьманів. В 1665 році в Умані проголосив себе гетьманом Правобережжя Степан Опара. Через декілька років місто стало фактично столицею гетьмана Михайла Ханенка¹¹. Цікаво, що саме на ці буремні роки припадає важлива подія в історії Умані: 7 квітня 1663 року король Речі Посполитої Ян II Казимир у Львові надав «право магдебурзьке місту Гумані на Україні»¹².

⁹ Детальніше про Уманський полк див.: Бодров Ю. І. Історія Уманського козацького полку: Монографія. – К., 2001. – 276 с.

¹⁰ Кузнець Т. Дрижипільська битва 1655 р. очима священика // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Збірка наукових статей. – Вип.14. – К.: ХІК, Часи козацькі, 2005. – С.349-353.

¹¹ Кривошея В. В. Національна еліта Гетьманщини. – К., 1998. – Ч.І. – С.138.

¹² Regesty dokumentow kancelarii koronnej dla ziem ukraïnskich w księgach Metryki Koronnej pol.XVI – pol.XVII w. Opracowali: H. Boriak, N. Jakowenko, W. Krawchenko, L. Demczenko, K. Wyslobokow. Zespół wydawców:

Правобережна Україна потерпала від протистояння гетьманів Ханенка і Дорошенка. Умань на початку 70-х років перебувала під контролем то одного, то іншого.

У серпні 1674 р. турецьке військо взяло місто Умань в облогу, пізніше сюди ж прибула козацька старшина гетьмана Дорошенка. Тривали переговори – козаки і мешканці міста не бажали здаватися, але зрозумівши своє катастрофічне положення вислали парламентарів – полковника Стефана Яворського і представників козацької старшини. Ще двічі з фортеці виходили уманці на переговори, але їх чекали тільки кайдани. Залишившись без військового керівника, захисники уманської фортеці не змогли встояти перед навалюю чужинців. Понад тиждень оборонялися уманці, але зрадництво і хитрість зробили свою справу. Врівень із фортечними мурами турки насипали земляний вал і встановили власні гармати таким чином, що влучно «в гармати уманські стріляно». Місцевість, де стояли турки, стали називати Турок. Одночасно турки розпочали підкоп і заклали в нього велику кількість пороху. Пролунав вибух, який зруйнував частину укріплення. Уманців вдалося закласти цей пролом у стіні. Тоді завойовники скористалися підземними ходами і увірвалися у місто. 25 серпня місто захопили турецькі війська, на уманському ринку загинуло близько 7 тисяч місцевих жителів. Людська кров лилася по вулицях міста. Турки, втративши не менше 13 тисяч вояків, спалили місто¹³.

Про те, як розвивалося місто на зламі XVII – XVIII століть, поки що маємо обмаль інформації, щоб робити суттєві узагальнення.

Перейшовши у власність Потоцьких 1726 року¹⁴, місто, як той фенікс, поступово відроджується, відбувається повторна колонізація регіону. Гайдамаки, які активно діяли на Правобережжі, декілька разів турбували польське населення Умані (1737, 1749-1750, 1757)¹⁵.

Про важливість уманських володінь для Францішка Потоцького (1770 – 1772) свідчить той факт, що в 1760 році в Умані, яка щойно отримала підтвердження магдебурзького права, було закладено фортецю, яка повинна була стати могутнім форпостом магнатської держави в

Pawel Pilat, Anna Wajs, Hubert Wajs, Malgorzata Wisnieska, Iwona Zaluska [Warszawa, 2005] // [www.agad.archiwa.gov.pl /publikacje/MR2.html#TOP](http://www.agad.archiwa.gov.pl/publikacje/MR2.html#TOP)

¹³ Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх. – К., 1992. – С.259.

¹⁴ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф.484. – Оп.6. – Спр.146.

¹⁵ Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст.: Зб. док. – К., 1970. – С.97,133,137,140, 200,254.

регіоні. 28 березня 1761 р. спорудження фортеці (Старе Місто) було урочисто завершено¹⁶.

Фортеця була розташована на пагорбі, мала дві брами – Новоміську та Раківську. Над брамами були вежі, на яких стояли гармати. З боку Лисої Гори у палісаді була таємна хвіртка, яка постійно охоронялася. Місто-фортецю з двох боків оточувала річка Уманка. З третього боку місто боровив глибокий яр; передмістя (Нове Місто) відокремлювалося від Старого Міста безводним ровом і земляним валом. Земляний вал навколо фортеці, а також двоповерховий будинок уманського комісара були наїжачені дубовим частоколом (палями). За фортечними мурами знаходилися будівлі монастиря та монастирської школи, костьол, церкви, синагога, ратуша, а також дерев'яні житлові будинки.

Вищою точкою селянської війни 1768-1769 рр., більш відомої як повстання під назвою «Коліївщина», стало здобуття повстанцями Умані. Як відповідь на створення і дії Барської конфедерації у 1768 році на Черкащині, в урочищі Холодний Яр, неподалік від Мотронинського монастиря (духовного та ідеологічного центру повстання), відбулася рада, на якій Максима Залізняка було обрано отаманом. В квітні-травні 1768 року повстанський рух поширився на значну територію Правобережної України. Здобувши Жаботин, Смілу, Корсунь, Богуслав, Канів та Лисянку на початку червня повстанці підійшли до Умані. Уманський сотник Іван Гонта перейшов на бік загонів М. Залізняка і разом з ними штурмував місто. 9-10 червня 1768 р. (за н. ст. 20-21 червня) Умань була здобута. Мешканців фортеці, поляків та євреїв, які не згоджувалися прийняти православ'я, чекала смерть. Наприкінці червня за допомогою російських військ генерала М. Кречетнікова керівників повстання було заарештовано. 25 червня під час вечері у таборі росіян, куди запросив керівників повстання полковник Гур'єв, Гонту і Залізняка було затримано. Уманського сотника передали полякам, які скаржили його, як сотні інших гайдамаків. Залізняка, як запорозького козака, чекав суд російської імператриці, але по дорозі на заслання він утік. Подальша доля його невідома, але за неперевіреними даними керманіч Коліївщини брав участь у селянській війні під проводом О. Пугачова (1773-1775). Після арешту керівників виступ ще тривав, але вже не так активно. Здобуття Умані було вищою точкою антифеодального визвольного руху¹⁷.

Під час повстання постраждав і Свято-Богородицький монастир св. Василя з колегією (школами) або училищем в м. Умані. Вже згадуваний

¹⁶ Смоктий А. г. Умань // Киевская старина. – 1882. – Т.IV. – С.425.

¹⁷ Див. детальніше: Храбан Г. Ю. Спалах гніву народного: Антифеодальне народно-визвольне повстання на Правобережній Україні у 1768–1769 рр. – К., 1989.

вище Францішек Потоцький намагався перетворити Умань на центр уніатства в регіоні. В 1762–1763 рр. за його пропозицією та при фінансовій підтримці в місті діяла кількамісячна семінарія з підготовки уніатських та «перекваліфікації» православних священиків, очолювана єпископом Белзьким та Холмським М. Рилом, під час якої відбулася посвята 150 священиків для церков Уманщини. Через два роки в Умані за сприяння Потоцького було відкрито василіанський монастир, а 1766 року – школи при ньому. Серед навчальних предметів були математика, фізика, філософія, красномовство, право, французька, німецька мови та, звичайно ж, богослов'я. Велика увага приділялася фізичному вихованню учнів, особливо влітку, коли всі вихованці йшли в поле, де займалися різними іграми, військовими вправами тощо. Найбільш здібних учнів нагороджували медалями, королівською милістю. В училищі навчалися: польський поет Юзеф (Йосиф) Богдан Залеський (1802–1880), етнограф Генріх Франциск Духінський (1817–1886), Міхал Грабовський (1804–1863), польський поет Северин Гощинський (1801–1876), С. Голендзоровський, учасник польського національно-визвольного руху Ян (Іван) Креховецький (1804–після 1838), історик-славіст Віктор Іванович Григорович (1815–1876). Саме Гощинський, Грабовський та Залеський були ініціаторами створення при монастирі літературного гуртка «За-Го-Гра», на засіданні якого і були прочитані перші вірші цих представників «української школи» в польській літературі. Наприкінці 1831 року сс. Гереженівка та Монастирок, що належали Уманському василіанському монастирю, були конфісковані до казни, а в 1832 році закрито і сам монастир. 5 березня 1834 року монастир було остаточно ліквідовано, приміщення перейшли у розпорядження місцевої влади. Ченців було переведено до Преображенського монастиря, що знаходився у м. Трегури на Волині. Частину монастирських і шкільних речей було залишено в костьолі м. Умані, а картини та скульптури були відправлені до Київського університету св. Володимира¹⁸.

За другим поділом Польщі (1793 р.) Умань увійшла до складу Російської імперії. Спочатку місто було центром округи, а потім повіту Брацлавської губернії. У 1795 році в зв'язку з адміністративною

¹⁸ Див. про це: Павленко М. Базилянський монастир: дослідження з історії уманського колегіуму у системі освітніх закладів України XVIII ст. // Уманська зоря. – 1996. – 30 жовтня; Кривошея І. І., Близнюк І. В. Уманський базилянський монастир (1765–1834 рр.) // Уманщина в етнополітичній історії України (кінець XVIII – перша третина XIX ст.). – К., 1998; Побірченко Н. С. Школа базилянського кляштора в Умані: українсько-польський контекст // Краєзнавство Черкащини: №7'2004, спецвипуск / Ред. кол.: В. М. Мельниченко та ін. – К., 2004.

реформою Умань стала повітовим містом Вознесенського намісництва, а у кінців 1796 року – центром одного з повітів Київської губернії¹⁹.

Саме в цей період було розпочато грандіозне будівництво диво-парку «Софіївка», який граф Станіслав Потоцький подарував своїй дружині Софії²⁰.

На рубежі XVIII – XIX століть місто було розділене на дев'ять частин. Щороку відбувалося 12 ярмарок, які призначалися на церковні свята. Промисловість була представлена одним пивоваренням та двома цегляними заводами, а також різними ремеслами – срібним, мідним, ковальським, ткацьким та іншими.

Умань у кінці XVIII – початку XX століття була певною мірою єврейським містечком. Більшість населення в цей період складали євреї. Єврейська громада мала у місті синагоги, громадську школу (Талмуд-Тору), школи грамоти (хедери), приватне чоловіче та два жіночих училища, безліч крамничок і бібліотеку. На початку XX століття їх кількість зросла, з'явилися також єврейські лікувальні заклади. Тому і не дивно, що місто стало осередком поширення хасидизму.

У 1810 р. на старому єврейському цвинтарі було поховано рабі Нахмана (1772-1810) із Брацлава (Бреслава), більш відомого як цадик Нахман. Правнук рабина Ізраїля бан Еліезера (1700-1760), відомий також під іменем Баал Шем Тов (Власник Доброго Імені), був одним із фундаторів хасидського руху. Хасидизм (хасид – благочестивий) – це містичний релігійний напрям іудейського віросповідання, започаткований у 30-х роках XVIII століття на Поділлі у середовищі єврейської бідноти. Благочестивий Нахман, місце якого так і не посів жоден з наступників, заповідав відвідувати його могилу на єврейський Новий рік (Рош ха-Шан). До нього, великого хохема (мудреця) приїздили євреї за порадою. Сутність хасидизму полягає у тому, що вся земля наповнена Богом, а тому весь світ є втіленням Божества. Відповідно вчинки і слова людини мають значний вплив на дійсність. Найбільше на небо діє молитва, яка є звільненням людини від матеріальних кайданів і сприяє злиттю з Богом. Роль найважливішого посередника у цьому процесі відіграє цадик, який рятує душі євреїв на Землі. Цадик був не просто нащадком Баал Шем Това

¹⁹ Петренко О. Брацлавська губернія і Брацлавське намісництво // Київська старовина. – 2000. – №1. – С.45–46.

²⁰ Про це див. наприклад: Дендрологический парк «Софиевка» / Косенко И. С., Храбан Г. Е., Митин В. В., Гарбуз В. Ф.: Отв. ред. Кохно Н. А., АН УССР. Центр. респ. бот. сад. – К.: Наук. думка, 1990. – 160 с.

(це звання було спадковим), він був духовним суддею і наставником єврейської громади²¹.

Після смерті Станіслава Потоцького (1805 р.) Уманським маєтком опікувалася його вдова Софія, хоча за поділом спадщини ключ успадкував Александер Потоцький, який ще був неповнолітнім. У 1809 р. графиня Софія Потоцька пристала на пропозицію російського уряду продати повітове місто Умань до державної казни. Але через пожежу, яка знищила більшість дерев'яних споруд, та замалу ціну, яку пропонував уряд, ця фінансова операція не відбулася²².

Вже на початку ХІХ століття місто мало військовий характер. Тут розташовувалися підрозділи різних військових частин. У 1805 році в Умані проходив службу автор легендарної «Енеїди» Іван Петрович Котляревський. Штаб 7-го піхотного корпусу, що був розташований у місті 1818 року, очолював герой Вітчизняної війни 1812 року поет Денис Давидов. Умань була одним із центрів декабристського руху в Україні. До Сергія Григоровича Волконського, який квартирував в Умані, на наради приїздили М. Бестужев-Рюмін, П. Пестель, О. Поджіо, В. Давидов. У грудні 1825 року в його будинку відбулася нарада, на якій розглядався план захоплення Тульчина з метою визволення Павла Пестеля, якого на той час заарештували. Дружина С.Г. Волконського, Марія Миколаївна, провела в Умані декілька місяців у 1825 році²³.

За участь Александра Потоцького у польському повстанні 1830-1831 рр. Умань і його уманські маєтки було конфісковано. У 30-50-х роках ХІХ століття місто було центром 2-го округу поселень²⁴.

На середину ХІХ століття в Умані, що мала великий товарообіг із Києвом, Бердичевом та Одесою (до Одеси вивозили пшеницю), було 200 торговельних лавок, декілька заводів (шкіряний, миловарний, два свічкові та тютюнова фабрика), один трактир, два готелі, одна харчевня, 15 «питейных» домів та дві вільні аптеки. Було також три церкви, один костюл та дві єврейські синагоги. «Киевские губернские ведомости» у січні 1854 р. писали, що Умань стає схожою на Київ, має безліч великих і малих крамниць, які розкидані по всьому місту. Тут проживало багато

²¹ Кривошея І. І., Фуркало В. С. Хасиди в Умані: історія і сучасність. – Умань: РВЦ «Софія», 2007. – 18 с.

²² Кривошея І. Демагнатеризація латифундій Правобережної України (перша третина ХІХ ст.): уманські маєтки Потоцьких // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – Випуск VI. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – С. 56-69.

²³ Нарис історії Уманщини (з найдавніших часів до 60-х років ХХ століття). – К., 2001. – С.61.

²⁴ Кривошея І. Уманські маєтки Александра Потоцького // Pamiętnik Kijowski. – Т.8. – Kijów-Olsztyn, 2006. – S. 163-168.

шляхти і військових. Чумацькі валки та кінні екіпажі створювали великий рух. Саме у середині століття у місті з'явилася перша бурківка на вулиці (Садова). З 1846 р. діяла водолікарня, але загалом панувала колосальна антисанітарія: 1830, 1831, 1847, 1848 – епідемії холери²⁵.

На початку 80-х років XIX століття Умань належала до групи кращих міст Київської губернії, поступалася в торгівлі тільки Бердичеву та Білій Церкві, а за розвитком промисловості переважала їх. В місті було сконцентровано значний освітній потенціал: училище садівництва і землеробства, 2-класне міське училище, 4-класне духовне училище, єврейське училище²⁶.

Наприкінці XIX століття Умань була важливим торговельним центром. Щороку з Умані вивозилося 1797 тис. пудів хліба. Особлива роль, у цьому належала новозбудованій залізниці, яка зв'язала Умань, Христинівку з Києвом та Одесою.

Умань початку XX століття представляла собою приклад міста, яке спочатку не справляло враження. Тільки після відвідин «Софіївки» воно змінювалося. Залізнична станція Умань була кінцевим пунктом шляху потягу, далі він не йшов. Візники, які забезпечували перевезення містом, на відміну від Києва, керували не однокінними, а двокінними екіпажами. Послуги візників від станції до міста оцінювалися від 20 до 40 копійок. Більшість вулиць міста, за винятком центральної частини, не мали бруківки, а тому під час руху ними з ґрунту піднімалися клуби пилуки. Центральні вулиці міста – Миколаївська, Двірцева, Дворянська були забудовані в основному помешканнями заможних жителів: дворян, чиновників та офіцерів. В центральній частині розташовувалися готелі: «Гранд-Отель», «Франція», «Брістоль», «Англія» та інші. Поруч із «Францією» знаходилася кав'ярня-кондитерська Сковронського у закопанському стилі. Печиво і морозиво, що продавалися тут, конкурувало із тим, що продавалося у кав'ярнях Києва та Петербурга. Вулиці заселені переважно єврейськими міщанами, так і називалися – Нижньоєврейська, Верхньоєврейська, Кагальна²⁷.

В добу Першої світової війни в Умані неодноразово відбувалися благодійницькі концерти у фонд Товариства допомоги жертвам війни. Досить часто на них звучала музика відомого польського композитора Кароля Шимановського. У 1916 році він разом із Павлом Коханським виконав вперше музичний твір «Міфи».

У липні 1917 року, через декілька днів після Києва, в Умані на площі перед військовим собором і школою-гімназією було виголошено

²⁵ Киевские губернские ведомости. – 1846-1854.

²⁶ Демочані. Умань. – Б.м., 1882. – С.5-30.

²⁷ Суровцова Н. Спогади. – К., 1996. – С.20-22.

текст Першого Універсалу Української Центральної Ради. Його після молитви зачитала Надія Суровцова. У лютому 1918 року в місті вперше було встановлено радянську владу, але вже у березні до міста увійшли німецькі війська. Кайзерівська армія надавала допомогу Центральній Раді за Брестськими домовленостями. Описувати той період складно: безлад, злочинність, анархія, громадянська війна. У 1918-1919 роках Умань переходила з одних рук до інших не менше 15 разів. Остаточно радянська влада в Умані була встановлена у січні 1920 року²⁸.

З січня 1920 року по січень 1923 року Умань була повітовим містом Київської губернії, а з січня 1923 року по жовтень 1930 року в зв'язку з адміністративною реформою – окружним центром Уманського округу. До складу округу входило 17 адміністративних районів. З жовтня 1930 року Умань стала районним центром, спочатку Вінницької, а частина історико-географічної Уманщини (Бабанський, Тальнівський райони) входили до складу Київської області. Умань тільки у 1932 р. ввійшла до складу Київської області УСРР²⁹.

Випробування, які принесла у 1941 році війна, не минули і наше місто. Умань була окупована з серпня 1941 року по березень 1944 року. Порядкували гітлерівці у нашому місті 943 дні і наслідки загально відомі: концтабір «Уманська яма», 25 тисяч розстріляних уманців у Сухому яру, зруйноване місто³⁰.

В кар'єрі Уманського цегельного заводу окупанти влаштували концтабір «Уманську яму». Російський поет Є. Долматовський, який пройшов страхіття німецького полону, у своїй книзі «Зелена брама» розповів про уманський табір. Під пекучим сонцем, або під дощовою зливою постійно знаходилися бл. 80 тис. військовополонених. Для того, щоб врятуватися від дощу, полонені будували собі «помешкання» у глиняних стінах кар'єру. Ці нори, по іншому їх важко назвати, часто обвалювалися, і це призводило до загибелі людей. У таборі постійно відчувалася нестача води та їжі³¹.

Від початку окупації євреям було дозволено мешкати тільки в гетто (район Старого базару). Під приводом проведення перепису єврейського населення гітлерівці наказали всім євреям з'явитися з речами і

²⁸ Нарис історії Уманщини... – С.97-104.

²⁹ Кузнець Т. В. Уманщина в адміністративно-територіальному устрої України // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2002. – №1. – С.189-190; Нарис історії Уманщини... – С.110.

³⁰ Бланк О., Хавкин Б. Вторая жизнь фельдмаршала Паулюса. – М., 1990. – С.148; Нарис історії Уманщини... – С.133.

³¹ Мельниченко М. «Уманська яма» – катівня і мужність // Уманська зоря. – 1987. – 12 січня, 15 січня.

документами у призначений час. У Судний день (Йом-Кіпур) в Сухому яру почалися масові розстріли. Згодом ще одним «полігоном» для нацистів став Собківський ліс поблизу Умані. У цих двох місцях було розстріляно понад 20 тис. євреїв³².

У результаті запеклих боїв 9-10 березня 1944 р., які були складовою розгортання Умансько-Ботошанської наступальної операції, радянські війська визволили Умань від окупантів. Двадцять військових формувань, які героїчно проявили себе під час Умансько-Ботошанської операції, стали носити почесні звання Уманських³³.

Місто лежало у руїнах, музей та бібліотеки були розкрадені. Загальні збитки склали понад 160 млн. крб. (у цінах 1941 р.)³⁴. Відбудова міста розпочалася майже одразу після визволення міста. Вже 1944 року відновили роботу більшість підприємств міста, школи, лікарні, аптеки, педагогічний та сільськогосподарський інститути та інші установи.

У другій половині ХХ століття місто активно розвивалося. Особливо варто відзначити збільшення кількості промислових підприємств.

Новий етап у розвитку міста розпочався з серпня 1991 року. Складнощі перших років розвитку української держави впливали і на розвиток таких міст, як Умань. Більшість підприємств у середині 90-х років простоювали, а їх працівники, відправлені у відпустки за власний рахунок, щоб вижити, шукали порятунку в комерції. Для одних базарна торгівля стала рятівним колом, і через деякий час вони повернулися до своєї професії, а для інших стала справою життя, і тепер вони вже відкривають магазини та офіси у центрі міста. Таким чином, відроджується торгівельна слава Умані ХІХ століття. Кінець 90-х характеризується відродженням місцевої промисловості. Серед відомих не тільки в Умані, а й далеко за її межами підприємств, варто назвати «Білосвіт», «Вітаміни», Уманський тепличний комбінат, «Вторма» та інші.

В Умані проживає майже 88,7 тис. мешканців (дані останнього перепису), 30% населення – це молодь. Незважаючи на свої невеликі розміри та кількість населення, місто можна із впевненістю назвати

³² Чорномиз В. Еврейская жизнь в Умани. – Умань, 2002. – С.30-31.

³³ Гарбузова Л. Д. Умансько-Ботошанська операція 2-го Українського фронту // Вогонь безсмертя: Матеріали історичних читань, присвячених 50-річчю Перемоги над фашистською Німеччиною в роки Великої Вітчизняної війни. – Умань, 1995. – С.46-49.

³⁴ Умань: Історико-географічний та економічний нарис. – Черкаси: Облвидав, 1957. – С.124; Фещенко В. Т., Лисенко Л. Г. Уманщина в грозові роки Великої Вітчизняної // Суд пам'яті: Матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. присвяченої 55-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. / Редкол.: В. Г. Кузь (голов. ред.) та інші. – К.: Знання, 2000. – С.110-113.

студентським, адже в Умані діють Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Уманський державний аграрний університет, Уманська філія Європейського університету та філія Київського інституту бізнесу і технологій, а також педагогічне училище, агротехнічний коледж, музичне училище та інші навчальні заклади. У 2003 році в номінації Всеукраїнського конкурсу «Місто кращого благоустрою» Умань серед міст III категорії, з населенням 60-200 тис. чоловік, виборола I місце.

Умань – місто, яке споріднене з містами: 1967 р. – Ромійї-сюр-Сен (Франція), 1988 р. – Девіс (США), 1990 р. – Мілфорд-Хейвон (Великобританія), 2003 р. – Хаапсалу (Естонія), 2003 р. – Ботошани (Румунія), 2004 р. – Ланьцут (Польща), 2005 р. – Гнезно (Польща), 2010 р. – Ашкелон (Ізраїль).

Сьогодні Умань – це місто обласного підпорядкування, знаний в Україні і світі, завдяки «Софіївці», туристичний центр. Тисячі туристів щороку відвідують цей мальовничий парк. Але не тільки «Софіївкою» славиться Умань. Адже тут знаходиться місце паломництва хасидів усього світу – поховання рабі Нахмана (1772-1810) із Брацлава (Бреслава). Для прочан (паломників) збудовано сучасний готель «Шаарей Ціон»³⁵.

Таким чином, як масштабні події історії України впливали на розвиток міста і як історія населеного пункту впливає на його сьогодення й майбутнє.

³⁵ Уманська міська рада 1992-2004: Підсумовуючи зроблене. – Умань, 2005. – 124 с.

РОЗДІЛ II

ГЕРАЛЬДИКА УМАНІ

Кожне місто має свою власну історію, яка формує його сучасне обличчя. Геральдичні знаки міст є невід'ємною частиною історії, а також у значній мірі віддзеркалюють її.

Герб – це емблема, особливий спадковий знак, укладене відповідно до законів геральдики поєднання фігур та предметів, що мають символічне значення і виражають певну історичну традицію. Герби бувають: 1) державні; 2) земель; 3) міські; 4) корпоративні; 5) родові. Атрибути герба: щит, шолом, намет, корона, нашоломник, щитотримач, мантія, девіз (коротке речення з гаслом роду). Головна частина герба – це щит (емблема, клейнод, титул).

Побутування міського герба у фаховій літературі трактується переважно з двох основних позицій. Перша, яку репрезентує Н. Соболева, полягає у тому, що обов'язковою ознакою герба було його затвердження верховною владою. Прихильники іншої позиції стверджують, що герб – це «показник певного розвитку міської організації й символ міського суверенітету, що знаменує надання місту певних прав»³⁶.

На початку XVII століття уманські обшари поступово переходять до Валенти Калиновського³⁷, який, за сеймовою ухвалою від 13 травня 1609 року, став повновладним господарем усієї «Гуманської пустки», що становила територію не менше однієї тисячі квадратних кілометрів³⁸.

В одному судовому позові до В. Калиновського від 10 серпня 1616 року є вказівка на те, що місто вже існувало³⁹. У 1629 році Умань вже досить великий населений пункт, в якому було 1027 димів і проживало 9600 чоловік⁴⁰.

³⁶ Дмитрієнко М., Савчук Ю. Короткий нарис міської геральдики Поділля. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1994. – С.8.

³⁷Ткаченко М. Гуманщина в XVI–XVII вв. – К.,1927. – С.14, 16; Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czernastego wieku. – 1895. – S.571.

³⁸ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.: (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С.147, 214-215.

³⁹ Źródła dziejowe / Wyd. A. Jabłonowski. – Warszawa, 1894. – T.XXII. – S.579; Детальніше: Захарченко Р. Повідомлення про Гумань 1616 року: довге повернення до дослідника // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Збірка наукових статей. – Вип.15. – К.: ХІК, Часи козацькі, 2006. – С.194-202.

⁴⁰ Ткаченко М. Гуманщина в XVI–XVII вв. – К.,1927. – С.14, 16;

Ймовірно, що в той період гербом міста був родовий знак Калиновських – Калинова. Записи Коронної канцелярії від 7 квітня 1663 року свідчать, що король Речі Посполитої Ян II Казимир у Львові надав «право магдебурзьке місту Гумані на Україні»⁴¹.

Національно-визвольна революція, яка розпочалася з повстання під проводом Богдана Хмельницького, охопила й Уманщину. У червні 1648 року місто стало центром Уманського полку. Першим уманським полковником став Іван Ганжа, якого направив сюди Б. Хмельницький. У часи національно-визвольної революції XVII століття Умань відігравала важливу роль і навіть у 70-х роках була столицею гетьмана Правобережної України Михайла Ханенка, який раніше обіймав ранг уманського полковника⁴². Чи відбулося це у геральдиці міста цього періоду, невідомо.

У 1726 році Уманщина і, зрозуміло, Умань переходять у власність польських магнатів Потоцьких⁴³. Нариси історії міста Умані, укладені у XX столітті, вказують, що у 1760 році місто отримало магдебурзьке право. В світлі документів Коронної канцелярії, про які ми згадували раніше і які засвідчують більш ранню дату надання Умані магдебурзького права, варто говорити про підтвердження давньої традиції. Герб Потоцьких складав основну, центральну частину печатки Уманського полку легкої кавалерії.

У той же час Голова Українського геральдичного товариства А. Гречило висловив думку, що «до 1791 р. на українських землях, що входили до Речі Посполитої, надання разом з «магдебурзькими» привілеями міських гербів не було обов'язковою нормою»⁴⁴.

За другим поділом Польщі (1793 р.) Умань увійшла до складу Російської імперії. Спочатку місто було центром округи, а потім повіту

⁴¹ Regesty dokumentow kancelarii koronnej dla ziem ukraińskich w księgach Metryki Koronnej pol.XVI – pol.XVII w. Opracowali: H. Boriak, N. Jakowenko, W. Krawchenko, L. Demczenko, K. Wyslobokow. Zespół wydawców: Paweł Pilat, Anna Wajs, Hubert Wajs, Małgorzata Wisnieszka, Iwona Żaluska [Warszawa, 2005] // www.agad.archiwa.gov.pl/publikacje/MR2.html#TOP

⁴² Детальніше про Уманський полк див.: Бодров Ю. І. Історія Уманського козацького полку: Монографія. – К., 2001. – 276 с.

⁴³ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф.484, оп.6, спр.146.

⁴⁴ Гречило А. Герби міст Правобережної України в 1791-1792 рр. // Міжнародна конференція «Етносоціальні процеси в Середньому Подніпров'ї: минуле і сучасність». – Черкаси, 1999. – С.19.

Брацлавської губернії. У 1795 році у зв'язку з адміністративною реформою Умань стала повітовим містом Вознесенського намісництва, а наприкінці 1796 р. – центром одного з повітів Київської губернії⁴⁵.

У документі, який датується кінцем XVIII – початком XIX століття, вказується, що «город Умань герба не имеет – кроме владельческого крыфа Пилява в синем поле с надписью Потоцкий»⁴⁶. Герб Потоцьких «Пилява» або «Пілява»: білий хрест на синьому тлі. Корона над гербом проста шляхетська, а не князівська, чи графська, або баронська. Родовий знак Потоцьких широко представлений у геральдиці інших населених пунктів, особливо Західної України, або як основа, або як складова частина:

м. Броди (Львівська обл.), м. Монастирська (Тернопільська обл.), с. Тартаков (Львівська обл.), с. Яблунів (Івано-Франківська обл.) та інші⁴⁷.

У XIX столітті, вже після того як Умань було конфісковано в Александра Потоцького за участь у польському повстанні 1830-1831 рр., геральдичний знак міста було приведено у відповідність з російськими імперськими традиціями.

6 серпня 1845 року було офіційно затверджено герб міста Умань часів Російської імперії: «Герб города Умани. В верхней половине щита, в золотом поле Государственный Российский герб, а в нижней разделенной на две части, в первой: Украинский казак с пикою, во второй: в красном поле крестообразная уланская пика и коса, сверх коих уланская шапка, а внизу серп»⁴⁸. Як бачимо, в цьому гербі знайшло відображення і козацьке минуле, і доба військових поселень.

У другій половині XIX століття було зроблено чергову спробу укласти новий герб Умані. У 1864 році Бернгард Кене (1817-1886), який очолював Гербове відділення і створив Великий державний герб Російської імперії (1856), запропонував проект нового герба Умані: на червоному полі щита два навхрест золоті списи, навколо них чотири

⁴⁵ Петренко О. Брацлавська губернія і Брацлавське намісництво // Київська старовина. – 2000. – №1. – С.45–46.

⁴⁶ Інститут рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського, ф.ІІ, №19517.

⁴⁷ Панченко В. Міські та містечкові герби України. – К.: Вид.центр «Просвіта», 2000. – 204 с.: іл.

⁴⁸ ЦДІАК України, ф.442, оп.1, спр.6201.

срібні серпи; у вільній частині герб Київської губернії, а сам щит увінчаний срібною міською короною з трьома вежами і обрамований двома золотими колосками, з'єднаними Александрівською стрічкою. Щоправда, цей варіант геральдичного знаку залишився нереалізованим⁴⁹.

Радянська доба залишила досить цікавий варіант міської геральдики Умані. Це була спробою поєднати історичне минуле з комуністичним ідеалами та символами робітничо-селянської єдності.

Шоста сесія міської Ради народних депутатів XIX скликання (8 серпня 1986 р.) затвердила герб, зрозуміло, після тривалого обговорення громадаю міста, який «в символічній формі відображає сучасність та героїчне минуле нашого міста. В його основі лежить щит слов'янської форми, верхня частина якого оформлена у вигляді зубців з написом «Умань» древньоруським шрифтом, що символізує роль древнього міста-фортеці, щит з обох боків обрамлено колосками, в нижній частині герба зображені Серп і Молот, над ними розміщено шестірню. Колоски і шестірня характеризують наш родючий хлібний край і основне промислове спрямування міста. В центральній частині герба у вінку зображено павільйон Флори, що символізує дендропарк «Софіївка», у верхній частині вінка – силует пам'ятного знака, встановленого біля музею лєнінської «Іскри». В кольоровому зображенні герба Серп і Молот, колоски, шестірня, вінок – золотисті, силуети пам'яток, напис «Умань» – білі, загальний фон герба має колір Державного прапора Української РСР»⁵⁰.

Новий етап у розвитку міської геральдики Умані настав у 90-х роках ХХ століття. Після завершення конкурсу на кращий варіант символіки міста, міська рада звернулася до знаних фахівців у галузі геральдики, що працюють в Інституті історії НАН України, – завідувача відділу, доктора історичних наук Марії Федорівни Дмитрієнко та завідувача сектора геральдики Управління державних нагород та геральдики при Адміністрації Президента України, кандидата історичних наук Юрія Костянтиновича Савчука. У 1996 році на сесії Уманської міської ради було затверджено новий герб міста: у лазуровому (блакитному) полі срібний козак із списом, який символізує славне минуле міста. Щит

⁴⁹ www.ru.wikipedia.org/wiki/Кене_Бергард_Васильевич ; Геральдика України / Автор Валерій Михайлович Напиткін. Версія [1.0.Copyright@1997](http://www.ru.wikipedia.org/wiki/Кене_Бергард_Васильевич) АО «Мікросистема», Україна.

⁵⁰ Герб міста Умані // Уманська зоря. – 1986. – 13 серпня.

обрамований декоративним картушем і увінчаний срібною міською короною з трьома вежами (Рішення сесії міської ради 22.04.96 р. № 3-8,22 згідно з вимогами статті 22 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»)⁵¹.

Символіка Умані, зокрема герб, стала предметом жвавого обговорення міською громадою й найшла відображення на шпальтах місцевої преси. У 2001 році, через п'ять років після затвердження останнього варіанту міського герба Умані, було проведено експертизу, яка засвідчила відповідність символіки історичним традиціям і правовим нормам.

Отже, творення геральдики Умані було розпочато в козацьку добу, вона зазнавала трансформацій, пов'язаних з перебуванням міста у приватній власності і підпорядкуванні військового відомства, спробами поєднати історичне минуле і радянську символіку, але лише наприкінці XX століття на гербі утвердився один український козак.

⁵¹ www.uman-rada.gov.ua

ЗАКЛЮЧЕННЯ

У 2016 р. місто Умань відзначить 400 років з моменту першої писемної загадки. Вік міста повністю відповідає хронологічним вимогам до історичних міст. За цей чотири століття місто перебувало в складі Речі Посполитої, Війська Запорозького, Російської імперії та Радянського Союзу. Минуле Умані – це велика книга з трагічними і героїчними сторінками, багатим культурним і духовним змістом. Саме це минуле творить туристичний потенціал міста, адже 20% всіх історико-архітектурних та -культурних пам'яток Черкащини зосереджено в Умані.

Геральдика Умані пройшла складний і тривалий процес формування. Герб у різні часи віддзеркалював історію міста.

Творення герба було розпочато в козацьку добу, вона зазнавала трансформацій, пов'язаних з перебуванням міста у приватній власності і підпорядкуванні військового відомства, спробами поєднати історичне минуле і радянську символіку, але лише наприкінці ХХ століття на гербі утвердився один український козак.

Сьогодні в Умані діють Національний дендропарк «Софіївка» НАН України, Уманський краєзнавчий музей та кілька інших музеїв, Державний історико-архітектурний заповідник «Стара Умань». Саме їх потенціал і створює туристичний фундамент Умані.

Сучасна Умань – це поєднання можливостей для різного туризму: культурного, історичного, релігійного, освітнього, екологічного та екстремального, які тісно між собою переплетені.

HISTORY AND HERALDRY OF THE TOWN OF UMAN

Each town has its own history which has contributed to the way it looks at present. Heraldry symbols are inseparable from the history and to a great extent reflect it.

In a legal claim to W. Kalinowski dated by August 10, 1616, Uman was mentioned as a town. The Kalinowskis' coat of arms Kalinowa might have been the town's symbol in that period.

In the Crown Chancery there was information proving the fact that the King of Rzeczpospolita Jan Kazimierz in Lviv awarded "Magdebourg Right to the Town of Human in Ukraine".

Uman territory among others became the scene for national liberating revolution headed by Bogdan Hmelnicki. In June 1648 the town became the center of Uman Regiment. In that period the town played a very important part and in the 70s became the capital of the Right Bank Ukraine Hetman Mykhailo Hanenko who had been Uman Colonel before. There's no information if it somehow influenced the town's heraldry.

In 1726 Uman with the adjoining territory became the Polish Magnats Potockis' ownership. After Rzeczpospolita second division (1793) Uman became part of the Russian Empire.

A document dated by late 18th – early 19th centuries had the information that Uman didn't have another coat of arms, except the owner's cross Pilawa in a blue frame with the inscription 'Potocki'. In that time Stanisław Szczęśny Potocki owned Uman.

In the 19th century, when Uman was confiscated from Aleksander Potocki for his participating in the Polish rebellion of 1830-1831, the town's symbol was changed according to Russian Crown's traditions.

On August 6, 1845 Uman coat of arms was officially approved and described: "The Coat of Arms of the Town. In the upper part of the shield there is the Russian Empire Coat of Arms, the lower one is divided into two parts: in one of them there is a Ukrainian kossak with a spear, in the other there is an uhlan spear and a scythe, with an uhlan hat above, and a sickle under, all against the red ground".

Soviet power introduced quite an interesting variant of the town symbol. On August 8, 1986 the sixth session of the 19th Town Council of Public Deputies approved a coat of arms which "symbolically reflects modern times and heroic past of the town. It presents a shield of the Slavic form, the upper part of which is decorated with merlons and the word UMAN in Old Russian type. It symbolizes the role of Uman as a town-fortress. On both sides of the shield there are ears of wheat, in the bottom there are sickle and hammer with a cogwheel above. The ears of wheat and the cogwheel symbolize our generous land and the main industry of the town. In a wreath in the center there is Flora

Pavilion, symbolizing the Sofiyivka Park, in the upper part of the wreath there is a picture of the memorial near the Lenin Iskra museum. The sickle and hammer, the ears of wheat, the cogwheel, and the wreath are golden, the picture of the memorial, the word 'Uman' are white, the ground of the coat of arms has the colour of the flag of Soviet Ukrainian Republic".

In 1996 a new coat of arms was approved by the Uman Council session. It was a silver kossak with a spear against the blue background which symbolized the heroic past of the town. It's surrounded with a decorated cartouche and has a crown with three towers on top.

Uman has partner towns all over the world: Romilly-sur-Seine (France) since 1967, Davis (California, USA) since 1988, Milford Haven (UK) since 1990, Haapsalu (Estonia) since 2003, Botoshany (Romania) since 2003, Lancut (Poland) since 2004, Gniezno (Poland) since 2005, Ashkelon (Israel) since 2010.

Uman today is a tourist center known all over the world thanks to the Sofiyivka Park. Thousands of tourists visit this picturesque park. But it is not the only place of interest in Uman. The town is the site for hasids' pilgrimage from the entire world. Rabbi Nahman of Braclav (1772-1810) was buried here.

First Uman heraldic symbols go back to kossaks' period, they had been changed by the owners, military administration, by the attempts to combine historic past and Soviet symbols, but only in late 20th century a Ukrainian kossak appeared in the coat of arms.

HISTORIA I HERALDYKA HUMANIA

Każde miasto ma własną historię, która ukształtowała jego współczesny obraz. Heraldyczne znaki miast są niewątpliwą częścią historii, a także w znacznej mierze odzwierciedlają ją.

W jednym sądowym pozowie przeciwko Kalinowskiemu sprzed 10 sierpnia 1616 roku jest informacja o tym, że miasto Humań już istniało. Najprawdopodobniej w tym czasie herbem miasta był znak rodowy Kalinowskich – Kalinowa.

Zapisy koronnej kancelarii sprzed 7 kwietnia 1663 roku świadczą o tym, że król Jan Kazimierz nadał we Lwowie prawo magdeburskie miastu Humań.

Narodowowyzwoleńcza rewolucja, którą dowodził Bohdan Chmielnicki, ogarnęła całą Humańszczyznę. W czerwcu 1648 roku miasto stało się centrum humańskiego pułku. W tym czasie miasto odgrywało ważną rolę, a nawet i w siedemdziesiątych latach było stolicą hetmana Prawobrzeżnej Ukrainy – Michaiła Chanenka, który wcześniej otrzymał rangę humańskiego pułkownika. Czy to miało odzwierciedlenie w heraldyce miasta tego okresu, niewiadomo.

W 1726 roku Humańszczyzna i, oczywiście, Humań stały się własnością polskich magnatów Potockich.

Po II rozbiorze Polski (1793 r.) Humań wszedł w skład rosyjskiego imperium.

Z dokumentów z końca XVIII i początku XIX stulecia wynika, że Humań nie miał jeszcze herbu, oprócz szlacheckiego herbu Pilawa – na niebieskim tle widniał napis Potocki.

W XIX wieku, już po konfiskacie Humania Potockim za udział Aleksandra w powstaniu listopadowym (1830 – 1831), herb miasta przerobiono adekwatnie do rosyjskiej imperialnej tradycji.

6 sierpnia 1845 roku oficjalnie zatwierdzono herb Humania, który wyglądał tak: w górnej jego połowie na złotym tle znajdował się rosyjski herb państwowy, a w dolnej – podzielonej na dwie części następujące elementy:

w pierwszej – ukraiński kozak z dzidą, w drugiej - na czerwonym polu humańska dzida przypominająca krzyż i kosa, nad nimi ułańska czapka, a w dole sierp.

Doba radziecka przyniosła dość ciekawy wariant herbu miejskiego. Otóż 8 sierpnia 1986 roku szósta sesja rady Miejskiej zatwierdziła herb, który w symbolicznej formie przedstawia współczesność i bohaterską przeszłość naszego miasta. Jego podstawą była tarcza, w górnej części znajdował się napis Humań, który symbolizował rolę miasta - fortecy, boki tarczy ozdobiono kłosami, w dolnej części znajdował się sierp i młot, nad nimi umieszczono koło zębate. Kłosa charakteryzują nasz kraj jako kraj chleba, natomiast koło zębate

podkreśla przemysłowy charakter naszego miasta. W centralnej części herbu, w wianku, jest pawilon flory, który symbolizuje park dendrologiczny – Sofijówkę.

W górnej części wianka widnieje pamiątkowy znak – leninska „Iskra”. Sierp i młot, kłosa, koło zębate, wianek i napis Humań są rozmieszczone na tle koloru flagi państwowej Ukrainiejskiej SRR.

W 1996 roku na sesji Rady Miejskiej w Humaniu zatwierdzono nowy herb miasta: na lazurowym (błękitnym) polu znajduje się srebrny kozak z dzidą, który symbolizuje sławną przeszłość miasta. Tarcza – bramowana kartuszem – jest zwieńczona miejską koroną z trzema wieżami.

Współczesny Humań utrzymuje partnerskie stosunki z wieloma miastami na całym świecie. Oto one:

Romilly – sur – Seine (Francja) – 1967 r.

Davis (USA, Stan Kalifornia)– 1988 r.

Milford Haven (Wielka Brytania) – 1990 r.

Haapsalu (Estonia) – 2003 r.

Botoszany (Rumunia) – 2003 r.

Łańcut (Polska) – 2004 r.

Gniezno (Polska) – 2005 r.

Aszkelon (Izrael) – 2010 r.

Humań to miasto znane nie tylko na Ukrainie, ale i na całym świecie. Tę popularność zawdzięcza Sofijówce, do której przyjeżdżają tysiące turystów, by podziwiać urodę malowniczego parku. Trzeba z mocą podkreślić, że nie tylko Sofijówka rozsławia imię Humania. Tu jest miejsce kultu chasydów – grób cadyka Nachmana (1772 – 1810) z Braławia.

Początek heraldyki w Humaniu przypada na dobę kozacką, ale jej rozwój był uzależniony od tego, czyją własnością było miasto czy też komu było podporządkowane (władzy wojskowej). Zmiany w herbie oddają próbę godzenia przeszłości historycznej i radzieckiej symboliki. Ostatecznie pod koniec XX wieku na herbie znalazł się jeden ukraiński kozak.